

Burillák Marcell Bence

A kiegyezés gazdaság- és pénzügypolitikájának
megalapozása a Politikai Hetilapban (1865-1866)

Lezárás dátuma:

2025. január 14.

A kiegyezés gazdaság- és pénzügypolitikájának megalapozása a Politikai Hetilapban (1865-1866).¹

„Habár megfogható, hogy a közjogi kérdések tárgyalása az ország s az országgyűlés egész figyelmét igénybe veszi, nem kell elfelejtenünk, hogy meg fog jönni a közgazdasági kérdések megvitatásának ideje is, s hogy azokra készülni nem felesleges.”²

¹ Szeretném megköszönni a témavezetést és a segítséget Szelke László Tanár Úrnak és Bank Barbara Tanárnőnek.

² Sz. n.: A vaspályákra vonatkozó törvények reformja. Politikai Hetilap, 1866. március 19. 4.

TARTALOMJEGYZÉK

1. EGY POLITIKAI ÚJSÁG	4
2. A GAZDASÁGI KÖRNYEZET	6
3. MESESZERŰ HALADÁS.....	9
4. KULCSSZÓ A SZABADSÁG	11
5. KÖZRAKHELYEK.....	13
6. MÉG MINDIG HITEL	15
7. BÉKÉS MEGYE.....	17
8. SZABADPIACI DOKTRÍNEREK?	19
9. CENTRALIZÁCIÓ ÉS DECENTRALIZÁCIÓ	22
10. A KUTATÁS LEHETSÉGES TOVÁBBI IRÁNYAI.....	23
FORRÁSOK.....	24
SZAKIRODALOM.....	24

1. EGY POLITIKAI ÚJSÁG

A mindössze két évfolyamot megélt *Politikai Hetilap* jelentősége nem magas olvasottságában³ vagy eseményeket befolyásoló erejében áll. Fordítva igaz: olyanok szerkesztették a lapot, akik politikusként alakították Magyarország sorsát az 1860-70-es években és akiknek az elméleti munkásságára több későbbi magyar vezető politikus támaszkodott (például Bethlen István és Antall József). A csoport magja már a reformkorban politizált és az 1840-es évek legfontosabb újságját, a *Pesti Hírlapot* szerkesztette. Többen folytattak közülük tudományos tevékenységet, majd az 1860-as években (ismét) politikai szerepet vállalva időnként a korszak vezető lapjában, a *Pesti Naplóban* szólaltak meg. A centralista „utódpártnak” is tekinthető tömörülés vezető alakja Eötvös József volt, aki egyébként a *Pesti Napló* főrésztvényesei közé tartozott. A csoportot vezető báró, Trefort Ágoston, Kerkapoly Károly, Fest Imre és Lónyay Menyhért később miniszteri tárcát és államtitkárságot kaptak, Keleti Károly az Országos Magyar Királyi Statisztikai Hivatal alapítója lett, Csengery Antal a kiegyezés jogi munkálataiban vállalt főszerepet, Falk Miksa országgyűlési bizottságokban foglalt helyet, míg Vécsey Tamás és Greguss Ágost tudományos pályán mozogtak a kiegyezést követően. Összességében tehát befolyásos, politikai és újságírói tapasztalattal egyaránt bíró, szakpolitikai ismeretekkel és tudományos háttérrel rendelkező személyek keze alatt készült a *Politikai Hetilap*. Olyan izgatottan várták 1865-66-ban a magyar helyzet rendezését, mint az ország közvéleménye. Elszántan tárták nyilvánosság elé régóta formált elképzeléseiket, amit a megelőző másfél évtizedben csak korlátozottan fejthettek ki. A *Hetilap* a kiegyezést előkészítő szellemi műhely lett, inkább vált ez rendeltetésévé, mint a közélet befolyásolása.

A *Pesti Naplót* szerkesztő „Kemény [Zsigmond] teljes egyéniségével hű volt Deákhhoz és a passzív rezisztencia politikájához, s még akkor is rendületlen maradt, amikor a passzivitás ellen még Eötvös és Trefort is lázongani kezdett, s új lapalapítással próbálkozott.”⁴ A volt

³ A kormányzat jelentősen támogatta a saját gondolatait közvetítő sajtót, elsősorban a konzervatív Pesti Hírnök szerkesztőit. A lapeladás egyébként ezekben az években – kisebb hullámzások mellett – jobbra nőtt: a legolvasottabb Pesti Napló például a kiegyezés előtti években több ezer előfizetővel gazdagodott, 1866 közepén már közel 6000 olvasója volt. A *Politikai Hetilap* ellentétes mozgást írt le. Nagyjából 2000 előfizetővel indult, 1866-ban viszont már csak 1200-an járaták a lapot, ami végül pénzügyi nehézségek miatt a második évfolyam zárószámában elkészült az olvasóktól.

⁴ Buzinkay Géza: A Pesti Napló a provizórium idején (1862-1867). <https://www.arcanum.com/hu/online-kiadvanyok/SajtoTortenet-a-magyar-sajto-tortenete-1/a-magyar-sajto-tortenete-ii-1-18481867-1253/509a-hatvanas-evek-sajtoja-18601867-1863/541ii-a-felirati-es-a-deak-parti-liberalis-sajto-18BC/5-a-pesti-naplo-a-provizorium-idejen-18621867-18F4/> (letöltés: 2025. jan. 12.)

centralisták aktívabb politikát vártak a liberális tábortól, és bár Deák szövetségesei lettek, feltétlen szerették volna saját programjukat közvetíteni. A lassan oldódó Schmerling-provizórium és Pálffy Móric helytartó hathatós cenzori tevékenységének köszönhetően csak negyedik lapalapítási kérelmük ért célzt. „Éppen azért, mert a *Pesti Napló* irányvonalát és szerepét nagy egészében Eötvösék hasznosnak tartották, önálló hangjuk érvényesítésére nem napilapot, hanem hetilapot kívántak indítani.”⁵ A két orgánusz közötti fő különbség is abban rejlik, hogy a *Napló* hírközlésre, tudósításokra és klasszikus hosszúságú publicisztikákra épült, a *Hetilap* viszont teret engedett a hosszabb tanulmányoknak, esszéknek, elemzéseknek, tárcának és művészetkritikának, tudományos előadásokat közölt, sőt alkalomadtán gazdasági egyesületek jegyzőkönyvét ismertette⁶. A Gazdaság-Ipar-Kereskedeés nevű rovatban minden számban megjelentek az ipari, nemzetközi kereskedelmi és tőzsdei hírek, valamint gazdasági tanulmányok. Előbbiért mintegy rovatvezetőként Cserei Manó felelt, a gazdasági tematikát eredetileg Trefort Ágoston tervezte meg. A *Pesti Naplónál* következetesebb liberális nézőpontot képviseltek. Míg Deák Ferenc, Andrássy Gyula és a *Pesti Napló* folyamatosan közeledett a kiegyezésben partner konzervatívokhoz, Eötvös igyekezett tőlük jobban elhatárolni követőit.

A *Hetilap* szerkesztését kész elméleti bázisra alapozhatták 1865 nyarán. Eötvös és köre a szabadságharc leverését követően azonnal politikai programokkal jelentkezett, majd nézeteiket az ötvenes-hatvanas években tovább formálták. A báró szervezőkészségét és vezetői auráját jelzi, hogy a fiatalabb generációban is sikerült híveket szereznie nézeteinek, köztük a gazdasági témákban gyakran publikáló Lónyay Menyhértet és Keleti Károlyt. Az egykori centralisták örökségéből szerveződő társaság világos elképzelésekkel rendelkezett, bár tudjuk, hogy az elméleti csiszoltság nem feltétlenül eredményez határozott politikai akaratot. A fordulatos hatvanas években folyton új helyzetekkel kellett szembesülnie a *Hetilap* publicista-politikusainak. Tisztában voltak azzal, hogy Magyarországon még nem alakult ki a

⁵ Antall József: A Politikai Hetilap. <https://www.arcanum.com/hu/online-kiadvanyok/SajtoTortenet-a-magyar-sajto-tortenete-1/a-magyar-sajto-tortenete-ii1-18481867-1253/509a-hatvanas-evak-sajtoja-18601867-1863/541ii-a-felirati-es-a-deak-parti-liberalis-sajto-18BC/8-a-politikai-hetilap-18651866-1947> (letöltés: 2025. jan. 12.)

⁶ A Természettudományi Társulat előadásait például több ízben közölték. Fontosnak tartották, hogy az újkor ipari és gazdasági forradalmát megalapozó reáltudományokkal is foglalkozzanak. Eötvös nagy jelentőséget tulajdonított az Iparegyesület megalakulásának is, aminek 1865 decemberében – az Iparbankhoz hasonlóan – elnökévé választották. A Politikai Hetilapot az egyesület közlönyévé tette, de alkalomadtán a budai takarékpénztár közgyűlési jegyzőkönyvét szintén ismertették. Olvasóiknak pénzügyi és iparostevékenységbe való bekapcsolódását kívánták előmozdítani, illetve ezen szervezeteknek politikai érdekképviselést szerezni.

kívánatosnak vélt szabadpiaci kapitalizmus és az új közjogi rendszer. A történelmi alkotmányt „csupán” modernizálni kellett, a hazai gazdasági, kereskedelmi és pénzügyi élet viszont ekkor még be sem lépett a kapitalista korszakba, tehát ezen a téren új modellt kívántak meghonosítani. Nem véletlen, hogy az újság első évfolyamában elsősorban gazdaságfilozófiai elvekről olvashatunk, és csak később szaporodtak meg a konkrét reformlépésekre vonatkozó írások. A szerzők hangsúlyozták, hogy Magyarországnak először ki kell hordania az adottságaihoz illeszkedő gazdasági szerkezetet. A *Politikai Hetilap* küldetése, szerepe – mint Antall József rámutatott⁷ – az előkészítés volt: a kiegyezés és az utána következő feladatok megalapozását tekintette feladatának.

A *Politikai Hetilap* tehát a Deák-párthoz csatlakozó Eötvös-kör nézeteit közvetítette. A Monarchia fennmaradását az ország területi egységének megőrzése érdekében, valamint a német és szláv veszéllyel szemben helyezett biztosítékként elengedhetetlennek tartották, ám ezt időszerű alkotmányos reformokhoz és modernizációhoz kötötték. A parlamentarizmus, az önkormányzatiság, a nemzetiségi egyenjogúság és művelődés, valamint a szabadpiaci kapitalizmus pártján álltak. Tudományos szemlélet alapján tervezték politikájukat, hangsúlyosan angolszász eredetű liberális nézeteket vallottak. Alábbiakban arra teszünk kísérletet, hogy az újság rendkívül színvonalas közgazdasági publicisztikai alapján egységes gondolkodási rendszert vázoljunk fel, valamint ismertessük az ország modernizációjára vonatkozó javaslatokat.

2. A GAZDASÁGI KÖRNYEZET⁸

A neoabszolutizmust részlegesen modernizáló rezsimnek szokás tekinteni. A részlegesen jelző pontosan kifejezi azt az ambivalens állapotot, amibe a hazai gazdaság az 1860-as évek elejére került. Ennek igazolására álljon itt egy rövid, általános vázlat azon területek helyzetéről, amik a *Hetilap* gazdasági publicistáit foglalkoztatták. A szabadságharc és a kiegyezés közti időszak része annak a reformkorral kezdődő fejlődési ívnek, aminek végpontja a századelő városias, kávéházi, rohamosan iparosodó, mecénások lakta Magyarországnak irodalmias képe.

⁷ Az újságról átfogó tanulmányt közölt a későbbi miniszterelnök. – *Antall József*: Eötvös József Politikai Hetilapja és a kiegyezés előkészítése. In: *Antall József: Modell és valóság I.* Bp. 1994. 41-94.

⁸ A fejezet elsősorban Kövér György és Eckhart Ferenc munkáira támaszkodik. – *Kövér György*: A reformkortól az I. világháborúig. In: *Magyarország gazdaságtörténete a honfoglalástól a 20. század közepéig.* Szerk. Honvári János. Bp. 2000. 243-312.; *Eckhart Ferenc*: A magyar közgazdaság száz éve 1841-1941. Bp. 1941.

Felmutathatók modernizációs lépések, ugyanakkor komoly hiányosságok is jellemezték a korszakot, nem beszélve az állami elnyomásról. A Monarchia gazdasági növekedésének üteme az abszolutizmus korában folyamatos volt, de láthatóan csak a dualizmus alatt emelkedett. A nemzeti össztermék 1850-ben 1,2%-kal nőtt, 1870-re 0,01%-kal csökkent, majd 1910-re 2,2%-ra emelkedett.⁹ Az osztrák pénzügyminiszterek érdeme, hogy törekedtek az államháztartás egyensúlyának megteremtésére és a pénzfedezet biztosítására, ezek ugyanis hagyományosan válságos helyzetbe lökték a gyakran háborúzó birodalmat.

Az abszolutizmus egyik legfontosabb döntése, hogy a jobbágyfelszabadítást helyben hagyta, így a jobbágytelkek többsége és a nemesi birtokok egyaránt polgári tulajdonná váltak. Szabályozták a legelők elkülönítését, a nemesek kárpótlását pedig a gyakorlatban saját maguk és a korábbi jobbágyok közösen finanszírozták. A birtokosokat segítette, hogy a – lassú ütemben kibocsátott – kárpótlási kötvényeket az 1854 előtt keletkezett adósságok törlesztésére el kellett fogadniuk a hitelezőknek, ugyanakkor a tőkeerő növelésére és beruházásra már nem jutott pénz az adósságtörlesztés és az adók fizetése mellett. Jobbágyok nélkül a birtokosok jelentős hányada nem tudta fizetni saját földjének művelését, ami így esetenként parlagon állt (Eckhart Ferenc számítása szerint egy hold megművelésének költsége 1848 után a korábbi közel négyszeresére nőtt). A termelés modernizációja elmaradt, de az immár szabad parasztok sem szívesen vállaltak napszámos munkát, amivel bevételüket növelhették, a fölösleget befektethették volna. A jobbágy- és zsellértelkek után járó kárpótlási kötvények törlesztése 1857-ben indult, amit a gyenge vásárlóerővel bíró országban csak 20-25%-kal valós értékük alatt lehetett eladni. Közben az adóterhek a reformkor végi 4,3 milliőról 65,5 millió forintra emelkedtek 1857-re.

A városi lakosság aránya még az 1869-es népszámláláson sem érte el a 15%-ot, a mezőgazdasági lakosság körülbelül a népesség $\frac{3}{4}$ -ét adta. Az abszolutizmus korának legfőbb vívmánya a kereskedelem élénkülése és a kereskedelmi utak számának növekedése, ám a búzatermelés a korszakban stagnált, a répacukorgyártás és a nagymalomipar csak a század végére válik nemzetközi jelentőségűvé. A gabonatermelés mértéke szintén stagnált, bár a kivitel nőtt, amit a rohamléptekkel épülő közlekedési hálózat tett lehetővé. A vasútépítés az 1860-as évek és az 1870-es évek elejének leglátványosabb modernizációs beruházása. Ekkorra megépül

⁹ Szűkebben nézve, csak Magyarország bruttó hazai terméke 1867-1913 között átlagosan évi 2,4%-kal gyarapodott.

a későbbi hazai vasúthálózat nagyjából egyharmada, amit Horváth Ferenc bátran hasonlít a kontinentális statisztikákhoz: 1875-ben körülbelül 6400 km hosszúságú vasútvonal állt üzemben, ami az európai összes vonal 4,47%-át jelentette!¹⁰ „A Széchenyi István és szakértői köre által megfogalmazott »Javaslat« célkitűzéseit a sors fíntoraként a szabadságharc leverése után Bécsből kezdték megvalósítani”¹¹, hiszen 1855-ig kizárólag állami, a kiegyezés után kizárólag magántőkéből finanszírozták az építéseket. (A kormányzat eleinte szerette volna a birodalmi fővárosban centralizáltan tartani a közlekedést, mert felismerte annak kereskedelmi és hadászati jelentőségét.)

A gyáralapítás szabadságát és a részvénytársaságok működését már 1840-ben szabályozták, az 1859-es Iparrendtartás pedig elviekben a birodalom egész területén deklarálta az iparszabadságot. Ennek ellenére a magyar iparosodás üteme csak lassan emelkedett, ráadásul kereskedelmi jogi szabályozás csupán a dualizmus idején született (több lépcsőben és nem azonnal). A kiegyezés előtt kifejezetten magas, a haszonnövekedést és beruházásokat erőteljesen gátló közvetlen adókat vetettek ki (négyfélét: föld-, ház-, kereseti és ennek kiegészítéseként jövedelmi adót), amit magas rátájú közvetett adók egészítettek ki. Utóbbiak közé tartozott például a piaci versenyt nyilvánvalóan visszafogó dohánymonopólium. A liberális ellenzék folyamatosan támadta a hazai gazdaságot hátrányosan érintő adórendszert, igaz, a kiegyezést követő recesszió miatt az új magyar kormányok átvették az abszolutista modellt, sőt újabb adónemeket vezettek be.

A *Hetilap*ot és általában a magyar közvéleményt régóta élénken foglalkoztatta a vámrendszer kérdése. Bécsben sokáig úgy gondolták, hogy protekcionista politikával védeni kell a birodalom, elsősorban az örökös tartományok iparosait a nemzetközi és – a belső vámhatár révén – a magyar fél hátrányára. Az 1848-as polgári átalakulást követően megszűnt a nemesség adómentessége, így belső vámhatárról sem lehetett szó továbbiakban. Ezt végül 1850-ben törölték el, így létrejött a vámunió. Az ötvenes években jelentősen csökkentek a külső vámtarifák, majd a kiegyezés éveiben a legnagyobb kedvezmény elvére alapozott osztrák-francia és osztrák-angol különszerződések születtek. A kormányzat csak idővel javította a kereskedők kilátásait, pedig azt már a reformkorban sem találták vonzónak. Bácskai Vera

¹⁰ A nemzetközi statisztikákat közli. – Dr. Horváth Ferenc: A magyarországi vasúti pályák építése (1827-1875). In: Magyar vasúttörténet 1. Szerk. Dr. Kovács László. Bp. 1995. 109-205.

¹¹ Majdán János: A közlekedés története Magyarországon (1700-2000). Pécs. 2014. 45.

kutatásából kiderül, hogy a reformkori Pesten a nagykereskedők bár örökíthették volna vállalkozásaikat, azok fejlesztése és átadása helyett gyerekeik más pályán való taníttatását finanszírozták felhalmozott vagyonukból.¹² Jellemző a korszakra, hogy a külföldi kereskedők pusztán ideiglenes érkeztek Magyarországra. Az általános gazdasági helyzet tehát sok téren szorult javításra, amihez a *Politikai Hetilap* tanácsokkal szolgált.

3. MESESZERŰ HALADÁS

A *Politikai Hetilap* gazdasági és pénzügyi tematikájú írásaiban meglepően sok olyan elvieszei megállapítással találkozunk, amik mára alapvető vagy akár túlzottan dogmatikus okfejtésnek tűnhetnek. Ám a XIX. századi ember számára valóságos újdonságnak számított az ipari forradalom és a természettudományos szemlélet térnyerése, a hétköznapi és állami működés racionalizálása (például az emberi tevékenységek időhöz kötése), egyáltalán az a tény, hogy a társadalmat korábban szervező hierarchikus vagy vallási funkciókkal legalább azonos fontosságúvá vált a termelékenység és a profit szüksége. „Ha korunk semmivel se dicsekedhetnék, dicsőségére elég volna a tudomány haladása”, ami által „egészen új ismeretlen világ”¹³ született. „A legutóbbi század élelmezés, ruházat, lakás, szobáink fűtése, világítása s egyéb kényelmeink tekintetében meseszerű haladást tanúsít; emlékezzünk csak vissza a 40 év előtti tűzélesztésre, mit most a villany (phosphor) tulajdonainak felismerése s czélszerű alkalmazása következtében, mennyire könnyen s olcsón eszközölhetünk.”¹⁴

Gerlőczy Gyula a természettudomány forradalmát a polgárosodással kéz a kézben járó jelenségnek tekinti. A budai műszaki egyetem tanára a természettudomány eredményeit a nemzetgazdaságok javára fordítaná, ezt a műegyetemen és technikai iskolákban képzett középosztályra alapozná. Kautz Gyula nyomán úgy véli, hogy a középosztály egyensúlyt teremt rend és szabadság, hagyomány és haladás, tekintély és racionalitás között. Kitüntetett szerepet szán ebben a társadalmi modellben az „értelmiségi osztálynak”, ami „az inproductiv fogyasztás megszorítása mellett az igazi kényelmet s valódi szellemi nemesebb elveket nyújtó mérsékelt

¹² *Bácskai Vera*: A vállalkozók előfutárai. Nagykereskedők a reformkori Pesten. Bp. 1989.

¹³ *Trefort Ágoston*: Közgazdasági szabadság. *Politikai Hetilap*, 1865. július 17. 8.

¹⁴ *Dr. Gerlőczy Gyula*: A technikai mivelttség közgazdasági jelentősége, s a műegyetemek társadalmi hivatása II. *Politikai Hetilap*, 1866. március 12. 4.

fényűzést az egész nemzetre kiterjeszti s így a nemzet tartós anyagi jóllétét teremti elő”¹⁵. A középréteg születésének feltételeként határozza meg a gazdasági műveltséget, ami alatt az egyén termelési, kereskedelmi és pénzforgalmi tevékenységének észszerűsítését érti. A műveltségre alapozott berendezkedés „a tőke túlsúlyát megtöri, a munkás munkabérét gazdaságilag kedvezően felemeli, a proletariátus (tömegnyomor) és az újabban hatalmasan feléledő pénzoligarchia kórjait, és ezeknek az egész társadalmat megrázó utóbajait, milyenek a jogtapodás, közügyek iránti közönyösség, az embernek pénzbirtoka szerint megbecsülése, erkölcsromlás, ínség, communismus elveinek feléledése stb.) meggyógyítja, vagyis egyszóval ő az, mely a nemzet testének törzsét képező, a haladás minden csíráját önmagában rejtő, a vagyoni végleteket, a nagy s szerfelett kis jövedelmet ellensúlyozó középosztály gyors erős kifejlődését s megszilárdulását megvalósítja.”¹⁶ Leírásából a korabeli liberalizmus szociálpolitikai elképzelései is kiolvashatók, ami előmozdítaná a társadalmi emelkedés lehetőségét és károsnak véli a monopol helyzetben koncentrált vagyont.

A természettudományok térnyerése a közpolitika korábbi államközpontú mechanizmusait is zárójelbe tette. „Az államok hatalmi állására nézve többé nem a nyers erő és ősi vitézség az egyedüli tényezők.”¹⁷ „Az ipar kifejlődése által a vagyonosodásnak a földbirtoktól független forrásai nyíltak. [...] Az államnak gazdagságának kimeríthetlen forrásai nem a gazdagércekben, sem földje termékenységében, hanem népe intelligens munkájában kereshetők.”¹⁸ Hogy ez a változás pontosan mit jelent, talán nem is látta át a kor embere. Ezért volt szükség arra, hogy a *Politikai Hetilap* szerzői tételesen tisztázzák, sőt súlykolják gondolataikat. A generális gazdaságfilozófiai okfejtések után születtek a magyar átalakulás részletesebb programját vázoló írások. De milyen elméleti alapelveket állítottak fel az angolszász orientációjú irányzat magyar képviselői?

¹⁵ Dr. Gerlóczy Gyula: A technikai műveltség közgazdasági jelentősége, s a műegyetemek társadalmi hivatása III. *Politikai Hetilap*, 1866. március 19. 6.

¹⁶ Uo.

¹⁷ Lónyay vezércikke cím nélkül jelent meg. – Lónyay Menyhért: Minden korszakban [...]. *Politikai Hetilap*, 1865. augusztus 28. 1.

¹⁸ Eötvös József: Iparegyesületünk. *Politikai Hetilap*, 1865. December 25. 1.

4. KULCSSZÓ A SZABADSÁG

A XVIII. századi felvilágosult abszolutizmus képviselőit bizonyára meglepte volna, hogy egy-két generációval később már nem elsősorban állami eszközökön keresztül kívántak végrehajtani reformokat. Az ugyanis az új korszak elképzelése szerint képtelen kielégíteni az egyének igényeit, ráadásul „bármennyire eleget akar tenni a közérdeknek, mindig csak néhány egyesnek önző érdekeit mozdítja elő”¹⁹. Keleti Károly szerint az ipar, a gazdaság, a művészet, a városok és más területek gondját magára vállaló állam hatalmas költségek árán működtethető, a beszedett adók pedig közérdeket nem szolgáló igényekre is pénzt vonnak el a társadalomtól. „Egy polgár sem biztos az iránt, hogy más kedvéért ki ne zsákmányolja”²⁰ – állítja, mivel igazságtalannak véli, ha protestánsoknak a katolikus templom működését kell támogatniuk vagy magánlőtenyésztőktől szednek pénzt állami ménesek fenntartására. Néhány másra nem hárítható, a cikkben meg nem nevezett feladat teljesítésén kívül azt várja az államtól, hogy biztosítsa, az egyének maguk alakíthassák viszonyaikat. A *Hetilap* eszmeiségének első pontja tehát az egyéni szabadság és felelősség erőteljes, de nem kizárólagos preferálása az állami beavatkozással szemben. A mai nemzetgazdaság „elismeri a szabadságot mind az egyénben mind a nemzetben, s ahol neki korlátokat szab, csak a közjó érdekében teszi, tiszta öntudatával bírván annak, hogy a féktelen szabadság csakhamar fejtelenséggé fajul, valamint a kormányok túlzott beavatkozása abszolutizmussá növi ki magát”²¹ – deklarálja Keleti.

Trefort Ágoston világosan látta, hogy nem tartható fenn a gazdaság és a pénzügyi élet szabadsága, ha más területeken politikai elnyomás érvényesül. Ezzel rátapintott a Habsburg birodalom egyik legalapvetőbb ellentmondására. Ő maga ugyan szerencsésebbnek tartotta a monarchikus államformát köztársaságinál, ám azt alkotmányos keretek között képzelte el. Az Európai Unió későbbi szabadságelveire emlékeztető négy elméleti pontban foglalta össze ortodox nézeteit, amikor meghirdette a mezőgazdaság, az ipar, a kereskedelem és a hitelezés szabadságát. Elsőként a hagyományos szektorban, vagyis a mezőgazdaságban azt javasolta, hogy a saját tőkéjét kockáztató és saját egzisztenciájáért felelős földtulajdonos maga határozhassa meg a kereslet tükrében, hogy milyen javakból mennyit termel. Ennek érvényesítésére a földadó leszállítását és a dohánymonopólium eltörlését szorgalmazta.

¹⁹ Keleti Károly: Iparszabadság és védvám. Politikai Hetilap, 1865. július 31. 7.

²⁰ Keleti Károly: A nemzetgazdaság helyzete a mai államban. Politikai Hetilap, 1865. július 3. 10.

²¹ Uo.

A mezőgazdasági termelés liberalizációjához hasonló attitűd vezeti az iparszabadság ismertetésekor. Gyárak és iparvállalatok alapítási korlátozásának megszüntetését, illetve a céhes egyedáruk helyett sokféle cikk szabad versenyét tartja kívánatosnak. Úgy véli, Magyarország az iparosodás terén mutatja a legnagyobb lemaradást. Mindössze a vasipar és a kézműves ágazat fejlődött ki valamennyire, más területeken pedig nem hatékony a termelés. Eötvös ezzel összhangban állapítja meg, hogy „minden ország az iparnak csak azon ágaira szorítkozik, melyeknek feltételeivel bír”, míg „egyes országokban bizonyos [nem életképes] iparágaknak vesztét jósolják”²². Keleti Károly egyenesen azt állítja, hogy „pólyázás”²³ által és védvámokkal tartották életben az itthon nem életképes iparágakat. Velük szemben állítja a természetes úton, állami beavatkozás nélkül megerősödő vas-, bőr-, cukorszesz- üveg-, porcelán- és kőedénygyártást (a korban legjövedelmezőbbnek számító pamut- vagy selyemgyártás meghonosítását is felveti²⁴). De „Minek az ipar gyártmányait szaporítani, ha elkelésüket a kivitel meggátolása által akadályoztatjuk? vagy miként vegye az iparos hasznát az iparszabadságnak, ha a gyártásra szükséges anyagok beszerzésében korlátozva van?”²⁵ Trefort a kereskedelmi és az államközi kapcsolatok élénkítését a közlekedési szabadságtól várja. Végül jó kamatozású értékpapírok híján a hazai hitelezés liberalizációjának szükségéről beszél. Utóbbit a tőkeképzés miatt tartották fontosnak a *Hetilap* szerzői. Több publicisztika keresi a megoldást, hogyan lehet beruházásra fordítható vagyont felhalmozni.²⁶

²² Eötvös József: Iparegyesületünk i. m. 1.

²³ Keleti Károly: Ipar és vám. Politikai Hetilap, 1866. január 1. 5.

²⁴ „Magyarországon csak a természetes alapon nyugvó iparágak kifejlését óhajtjuk egyelőre. Az ország meggazdagulásával, tőkéink gyarapodásával s közlekedési vonalaink megszorodásával maguktól fognak támadni” további iparágak, írja. – Uo.

²⁵ Keleti Károly: Iparszabadság és védvám i.m. 7.

²⁶ A tőkeképzést részben külföldi befektetések vagy birodalmi hitelek által képzelték el. „A 19. század középkelet-európai elmaradott országaiban a történelem nem úgy tette fel a kérdést, hogy igénybeveszik-e a külföldi tőkét, vagy saját erejükből kísérik-e meg a modernizálást, az iparosítást, hanem hogy a nélkülözhetetlen tőkeimportot produktívan, gazdasági növekedésük megindítására, ill. meggyorsítására tudják-e hasznosítani, vagy az improduktív felhasználás miatt csak eladósodásuk és függésük nő, anélkül, hogy gazdaságuk, belső felhalmozásuk fellendülne. E tekintetben pedig nem az állami szuverenitás kisebb vagy nagyobb mértéke, hanem az adott fejlettségi fok és az importált termelési tényezők volumene, költségei, felhasználásuk módja volt a döntő tényező.” – Hanák Péter — Lackó Miklós — Ránki György: Gazdaság, társadalom, társadalmi-politikai gondolkodás Magyarországon a kapitalizmus korában. https://real-j.mtak.hu/5710/1/TortenelmiSzemle_1969. (letöltés: 2025. jan. 12.)

5. KÖZRÁKHELYEK

A hatékony kereskedelemnek legalább annyira fontos kelléke a termékek biztonságos és költséghatékony tárolása, mint a gyorsan átjárható úthálózat. Maygráber Ágoston épp ezért javasolta angol mintára, hogy a drága és árucserét visszatartó magánraktárak helyett államilag felügyelt közrakhelyeket létesítsenek (az angol docks fordításaként használja a közrakhelyek megnevezést). Cikkében három érvet sorakoztat fel. Elsősorban a termék(ek) olcsóbb tárolása és kezelése szól a közrakhelyek meghonosítása mellett. Magánraktár bérlése komoly anyagi kiadást jelent a kereskedőknek, igénybevétele esetén a termék ára is szükségszerűen emelkedik. Sőt minél tovább áll eladatlanul, annál több pénzt kell fordítani a bérlésre, ami tovább tornássza az árat és szűkíti a potenciális vevők körét. A kereskedők összefogva, illetve egymás közt elosztva egy közösségi raktér bérleti díját mindössze csekély összeget fordítanak a tárolásra, ami önmagában növelné a keresletet. Maygráber hangsúlyozza a közrakhely előnyét a zálogházakkal szemben, mivel az elhelyezés aktusával nem köti le a terméket, afölött a tárolás teljes ideje alatt a tulajdonos rendelkezik.

A cikk legvitathatóbb, ugyanakkor a szerző liberális gazdaságfilozófiai szemléletét hűen tükröző pontja, amikor Maygráber a warrant intézményét népszerűsíti.²⁷ Egyfajta terményhitelről van szó, amit a közrakhelyen bocsátanak ki. Olyan értékpapír, aminek a fedezetét az adott termék adja. Az áru értékét ebben az esetben szerencsés módon nem állami ítéssz méri fel, hanem a tényleges piaci kereslet alapján állapítják meg – ha időközben esik vagy nő annak piaci ára, a warrant értéke is pontosan követi a bekövetkező mozgást. A méltatott értékpapír erénye, hogy felgyorsítja a tőkeképzést és a pénzforgalmat, a kereskedelemre élénkítő hatást gyakorol. A kereskedő nem köti le vagy adja zálogba a papír kibocsátásával áruját, a „hitel” kiállítása után is változatlanul maga rendelkezik felette, bármikor eladhatja. A warranttal azonban fizetni tud más termékért (amit a warrant fedezetéül szolgáló dolog eladásából térít majd meg). Vagyis segítségével rövid idő alatt több üzletet bonyolíthat, egy helyszínen több árut adhat-vehet, belőlük akár nagyobb hasznot hajthat. Mint a példa mutatja, a warrant rendkívül kockázatos értékpapír, ám ezúttal nem elsősorban piaci megítélése

²⁷ „A warrantok olyan értékpapírok, amelynek értéke egy adott mögöttes termék – például egy részvénytőkeindex, nyersanyag vagy akár egyedi részvény – árfolyamának alakulását követi meghatározott módon. Tehát lényegében egy ígérvény.” „A warrant mögöttes terméke gyakorlatilag bármi lehet: index, nyersanyag, részvény, deviza. A lényege, hogy a warrant árfolyama a mögöttes termék árfolyam változását követi.” A warrant mai intézményét nem szabad teljes mértékben azonosítani a korabelivel, de az elvet kifejezi a két definíció. – <https://www.ersteinvestment.hu/hu/certifikatok.html>; <https://elemzeskozpont.hu/warrant-jelentes-fogalma-certifikat-warrant-kulonbseg> (letöltés: 2025. jan. 12.)

lényeges, hanem ami miatt Maygráber hasznosnak tartja: a XIX. századi gondolkodó számára a gyorsan duzzadó kereskedelmi tevékenység önmagában pozitív. „Mindaz, ami előmozdítja az áruk (tevékenységek) cseréjét, a közgazdaságtan első klasszikusai szerint egyben a jólétet is szolgálja”²⁸, a jólét pedig a szabadsággal párosulva polgári léthez vezet, állítják Széchenyi óta a hazai reformerek. Maygráber a warrantban a magyar kereskedők tevékenységét gördülékenyebbé tevő eszközt lát, ami elősegíti az elsődleges célok közé tartozó tőkeszerzést, tőkefelhalmozást, beruházást.

„A docksok pedig a külföldi tőkét lassanként ide szoktatnák, annál nagyobb mértékben, a mint hazánk fővárosa, a keleti világ piaczává emelkednek”²⁹ – hangzik a reményteli jövőkép. A közrakhelyek kérdése a cikk megjelentekor igazán aktuális, hiszen épp uralkodói engedélyre és a már említett tőkehiány miatt hitelre várnak a pest-budai rakhelyek építéséhez. A vízi kereskedelem elsődleges központjának természetesen a fővárost szánták, ami példával szolgál az egész ország számára (ekkoriban a tiszai kereskedelem a folyó szabályozatlansága miatt még rendszertelen, esetleges)³⁰. Maygráber kifejezi a XIX. századi magyar elit általános képzetét, miszerint Magyarország a nyugati világ közvetítője a Kelet felé. Ez a nyugati eszmék terjesztését, tehát kulturális és politikai missziót, valamint gazdasági kapcsolatokat jelent. A reformkori eredetű gondolat a szabadságharc leverése után különösen fontos lett, hiszen a magyar ellenzék mindenképp szerette volna az Udvar figyelmét a német egységtörekvések és a vele járó erőszakos germanizáció helyett a Balkánra irányítani. A nemzetiségi ellentétek szempontjából égető kérdés magában hordozta annak a lehetőségét, hogy a birodalom határaitól délre élő szlávokat és románokat sikerül majd az Oszmán Birodalomtól elszakadásra bírni és az alkotmányos Monarchia kötelékébe csábítani. Az optimista magyar elképzelések szerint egy modernizálódó és nemzeti önrendelkezést biztosító Habsburg birodalomhoz szívesebben csatlakoznának, mintsem hogy a Szent Istváni Magyarország területét szétszabdalva saját nemzetállamokat hozzanak létre. A magyar elit egyébként is szívesebben látta a délszlávokat a Habsburgok, mintsem egy pánszláv eszmét kergető Oroszország irányítása alatt.

²⁸ Bod Péter Ákos: Gazdaságpolitika. Bp. 2003. 192.

²⁹ Maygráber Ágoston: A közrakhelyek. Politikai Hetilap, 1865. augusztus 21. 4.

³⁰ 1858-ban nemzetközi vízi úttá minősítették a Dunát, ami jelentősen megnövelte forgalmát, igaz, a magyarországi szakaszon a Dunai Gőzhajózási Társaság monopolhelyzetben maradt. Ellenben a Tisza szabályozatlansága miatt a folyón csak alkalmi hajózás létezett, menetrendet nem hirdettek. A szükséges szabályozási munkálatokról Békés megye kapcsán szól majd a Hetilap névtelen szerzője.

6. MÉG MINDIG HITEL

Amikor Széchenyi 1830-ban megírta a *Hitelt* és ezzel megalapozta a reformkor alapvető törekvését, a gazdasági javakban megerősödött és művelt polgárokon alapuló magyarság vízióját, tisztában volt vele, hogy egy ország átalakítása csak hosszú távon lehetséges. Eötvösök, Deákék 1860-as évekbeli tevékenységét a reformkor folytatásaként érdemes vizsgálni. Ennek szimbolikus jele, amikor a *Politikai Hetilap* 1865-ben éppúgy a hitel kérdését feszegeti, mint egykor a nagy elődnek tekintett Széchenyi. A szabadságharc leverése ezen a téren is törést hozott. A Pesti Magyar Kereskedelmi Bank 1849 után a csőd szélére jutott és csak hosszú idő alatt tudta helyzetét stabilizálni (az abszolutizmus idején csődtől tartott vezetése). Az 1850-es években mindössze két takarékpénztár nyílt az egész országban, majd a kiegyezést megelőző években megalapították Pesten és Budán az Iparbankot és a Budai Kereskedelmi és Iparbankot, ám a fellendülésre a kiegyezésig várni kellett. Kifejezetten hitelbanki tevékenységet először a bécsi Creditanstalt pesti fiókja folytatott 1857-től. A jelzálogállomány az abszolutizmus beköszöntével jelentősen csökkent (inkább váltóhitelezés terjedt el), 1860 után viszont rohamosan nőtt, a kiegyezés idejére a korábbi mérték háromszorosára emelkedett. Ugyanakkor Kövér György találóan jelzi, hogy még az 1880-as évek elején is „a telekkönyvileg nyilvántartott zálogterheknek csak kb. egyötöde vont pénzügyi eredetű”³¹, ugyanúgy magánkölcsonök jellemezték az átmeneti időszakot, mint a reformkor előtti időket.

A gyér hitellel fő okát Tomka Béla történeti áttekintésében az alacsony árfolyamú állampapírokban és hitelkamatok 5% fölé emelését tiltó osztrák törvényekben látja, akárcsak a takarékpénztárak bővítése és hálózatosítása érdekében a *Hetilap*ban felszólaló Vécsey Tamás. Írása megjelenésekor már két éve működött a Lónyay Menyhért és Dessewffy Emil kezdeményezésére alapított a Magyar Földhitelintézet, ami azonban jelentős kölcsönállományt csak az 1870-es évekre tudott magának teremteni. A porosz-osztrák háború hatására növekedő élelmiszerigény és hitelezési kedv, majd a takarékpénztárak robbanásszerű terjedése szintén csak 1866-67-től indult. A cikk megjelenését követően gyors fordulat következett, ám a publikálást megelőző nagyjából másfél évtized jelentős visszaesése súlyos gondokat okozott Magyarországon a reformkorban még csak éppen kibontakozó, aztán lehanyatló bank- és hitellel terén. „A takarékpénztárak fő üzletágának számító jelzáloghitelezés visszaesése igen

³¹ Kövér György: A reformkortól az I. világháborúig i. m. 271.

súlyosan érintette a nagybirtokosokat, akiknek a hiteligenye a jobbágyszabadítás következtében ugrásszerűen megnőtt.”³² Részben ebből a problémából indul ki Vécsey (sőt később látjuk, a Békés megyei földeken szükséges modernizáló beruházások hiányát is ide vezeti vissza az újság).

Vécsey hathatós példákkal szemlélteti az elmaradottságot: itthon 54, a birodalom nyugatabbra eső tartományaiban viszont több száz takarékpénztár működik, ráadásul míg egyetlen bécsi intézetnél 8 millió forintos éves forgalmat regisztráltak, a teljes magyarországi forgalom mindössze 30 millióra tehető (annak is a fele a Pesten és Budán történt). A pénztárak működését alapvetően kritizálja, amiért azok többsége nem közvetlenül az ügyfél be- és kivételi szándékához igazodik: a folyó hónap 16. napjáig betett összegek minden esetben csak a 16. naptól, az utána elhelyezettek pedig csak a következő hó kezdetétől kamatoznak. Ha a kivétel a hónap 15. napját megelőzően történik, a pénz kamatozása a megelőző hónappal lezárul, ha azonban később jelzik a kivételi szándékot, a 15. napig vezetik a betétkönyvet. A kivétel folyamata hónapokig húzódhat, ráadásul a betétkönyv ára gyakran meghaladja a felhalmozott haszon összegét. Könnyű belátni, hogy amíg adminisztrációs vagy fizetési nehézségek miatt kifizetésre vár, tehát gyakorlatilag áll az összeg, az ügyfél károsodik, hiszen elvész a gyors befektetés lehetősége. Segítve például egy utazás során spontán adódó üzlet megkötését Vécsey a pénztárak hálózatba szervezésével is gyorsítaná az ügyintézés folyamatát. Célja, hogy az ügyfél bárhol helyezett is be pénzt, a Monarchia akármelyik pontján található intézetnél ki tudja azt venni. A hálózat alacsonyabb szintű vidéki fiókjait kifejezetten a központi városok pénztáraitól távol élő polgároknak szánja, akik nem utaznak azért messzire, hogy a korabeli 54 darab pénztár – ismert hátrányokkal működő – szolgáltatásait igénybe vegyék (az annyira áhított falusi hitelszövetkezetek mindössze az 1880-as években jelentek meg).

A takarékpénztárak elterjedésükkel „buzdítják a munkás osztályt az eléggé nem ajánlható mértékletességre s [...] fejlesztik a takarékosági ösztönt, [...] gátolják az elszegényedést, s ennyi polgári erény ápolása által bizonyosan a kedélyre is nemesítőleg hatnak; s érdekes lenne a bűnügyi statistikából számokkal kimutatni, mily mérsékelt arányban szerepelnek a fegyenczek sorában olyanok, kik takarékpénztárakban helyezik el keresményük bér csekély részét”³³. Vécsey itt a tőkeképzés konkrét célja mellett az általános pénzügyi művelődést

³² Tomka Béla: A magyarországi pénzintézetek rövid története 1836-1947. Bp. 2000. 17.

³³ Vécsey Tamás: A vidéki takarékpénztárak reformja. Politikai Hetilap, 1865. szeptember 11. 4.

öszönzi, amiben ismét megmutatkozik a *Hetilap* holisztikus gondolkodásmódja: az egyes reformelemek, mint a mozaikok, egymást feltételezve, együttesen eredményezik a polgárosodást.

7. BÉKÉS MEGYE

A *Politikai Hetilap* leggyümölcsözőbb cikksorozata lehetett volna az ország megyéit feldolgozó riportgyűjtemény. Sajnos hamvába holt kísérlet maradt, amikor a szerkesztők a második évfolyamban az egyes tájakat bemutató írásokat kértek olvasóiktól. Ebben a szándékban mindenesetre kifejeződik az Eötvös-kör gyakorlatorientált nézőpontja és önkormányzásba vetett hite. Felhívásuk azt üzeni, hogy a helyi szintű kérdések legjobb megoldását az adott táj adottságainak ismeretében lehet megtalálni. A Békés megyéről készült írás sajnos folytatás nélkül maradt, ám a meghíúsult riportsorozat első és egyetlen darabja számos előremutató javaslatot tartalmaz! Az ismeretlen szerző jegyezte cikk főleg a mezőgazdaság és a termelői szemlélet modernizálását tűzi zászlajára. Szó esik benne a Tisza szabályozásáról és egy új vasútvonal kialakításáról, ami Békést bekapcsolná a déli és északi irányú kereskedelembe.

„Általában Békés Magyarországnak leggazdagabb vármegyéje, 's termékenységben vele csak Csanád és Torontál vetekedhetnek”³⁴ – méltatja a megyét Fényes Elek Magyarország gazdasági, földrajzi és társadalmi állapotát feltáró 1839-es munkájában. Hasonlóan gyümölcsöző vidéknek láttatja Békést a *Hetilap*, ami azonban a cikk szerzője szerint az önellátás és a kereskedelem magasabb fokát is elérhetné. Alapvető problémaként jelöli meg, hogy a jobbágyfelszabadítás óta a birtokosok gyakran haszonbérbe adják földjüket, mert nincs elég pénzük azt műveltetni. A bérbeadásból származó pénzt a családok saját fenntartásukra fordítják, valamint a föld kiadása és állandó művelése is lehetetlenné teszi a tőkeértékét növelő javításokat.³⁵ A szerző nem kárhoztatja a haszonbérlet intézményét, jelen esetben azonban ugyanúgy beruházásgátló hatásúnak véli, mint a túlzottan magas földadót, ami „kiáltó aránytalanságban”³⁶ áll a birtokosok jövedelmével. Az uzsorától szenvedő földművesek

³⁴ Fényes Elek: Magyarországnak, 's a' hozzá kapcsolt tartományoknak mostani állapotja statistikai és geographiai tekintetben. Pest. 1839. 3.

³⁵ Trefort a mezőgazdaság szabadságáról szólva azért javasol beruházásokat a termőföld fejlesztésére, hogy adott területen minél többet tudjanak termelni abból, amire a legélénkebb kereslet mutatkozik.

³⁶ Sz. n.: Békésmegye. Politikai Hetilap, 1866. január 1. 6.

segítésére népbankok alapítását javasolja, ami összhangban áll Vécsey Tamásnak a takarékbank-hálózat vidéki fiókjainak kialakításáról szóló javaslatával. A probléma megoldásának egyik eleme tehát a beruházásokhoz, gépesítéshez szükséges tőkealap megteremtése, de legalább annyira fontos a termelési módszerek reformja.

„A köznépnél [...] a gazdasági értelmiség nem léte, [...] hogy az állattenyésztésre semmi gondot sem fordít, takarmányt nem termeszt, szalmáját s a trágyát nagyrészt elégeti”³⁷ – állapítja meg a *Hetilap* szerzője. Az állattenyésztés terén felrótt igénytelenség feltétlen túlzás, hiszen a juh-, ló- vagy szarvasmarhatenyésztés mellett jellemző volt Békésben a méztermelés és Fényes Elek korabeli leírása alapján „igen szegény embernek tartatik az, ki télen legalább egy pár hizott sertést le nem öl”³⁸. A gabonafélékben szintén gazdag vidéket talán szigorúan ítélték meg, a kritika mögött a megye lehetőségeinek teljes kiaknázására, elsősorban a kereskedelmi szemlélet terjesztésére való törekvés rejlik. Ebben a szellemben ösztönzi a szerző a helyieket a gyenge minőségűnek tartott békési bor megfelelő felhasználására: az elterjedt pálinkaivás egészségtelen és erkölcstelen szokását ellensúlyozva olcsó asztali borral lássa el magát a vidék, de leginkább gyümölcstermesztéssel foglalkozzon. A szemlélethiány orvoslására földművelési iskolák alapítását és gazdasági cselédek képzését javasolja, hogy a korabeli esetleges, rendszertelen művelési eljárások helyett gondos és következetes, koncepciózus termelési módszereket tanuljanak. A földművelési iskolák ötlete összecseng Vécsey Tamás indítványával, miszerint az állam az „iparos míveltség növelésére, ismeretek gyarapítására s terjesztésére az iskolaügy előmozdításával, reál- és kereskedelmi iskolák felállításával, működjük közre”³⁹. A békésiek műveltségének emelése már csak azért is kívánatos, olvasható, mert a helyi nagybirtokosok jellemzően máshol élnek, ezért a megye demokratikus jellemű és szabadelvű irányt követ, tehát maga kíván rendelkezni sorsáról.

A tiszai „gyakori, temérdek károkat okozó áradások meggátlására, ’s a [...] roppant nádas rétségek ’s más mocsárok kiszárítására egyesült nagyobb erő lenne szükség”⁴⁰ – előlegezte Fényes Elek a *Hetilap* álláspontját, ami a folyószabályozási munkálatokra szintén több megye összefogását, illetve állami szerepvállalást javasol. A vízi kereskedelemről nem beszél, de

³⁷ Uo. 7.

³⁸ *Fényes Elek*: Magyarországnak... i. m. 7.

³⁹ *Vécsey Tamás*: Egyedárusi hajlamok. Politikai Hetilap, 1866. január 8. 3.

⁴⁰ *Fényes Elek*: Magyarországnak... i. m. 4.

kijelenti, hogy „Békésmegyére nézve az alföld-fiumei [vasúti] pálya életkérdés”⁴¹. Az Adriát és Észak-Magyarországot az Alföldön keresztül összekötő vasútvonal új piacokat nyitna, nem csak Pest és Bécs felé terelné a kereskedelmet. Az Országos Magyar Gazdasági Egyesület az 1860-as években fogalmazta meg, hogy Bécs helyett Pestet kell a vasúthálózat központjává tenni, a centralizációt csökkentő mellékvonalakra viszont csak utána jutott figyelem és támogatás. Nem kellett sokáig várni, az országot lefedő hálózat megszületése az 1860-70-es évek legnagyobb fejlesztési sikerének mondható. 1870-re Dél-Magyarországot, 1875-re pedig Erdély centrumát is beszöttek a vonalak. Nyitott ajtókat döngetett tehát e tekintetben a *Hetilap*.

8. SZABADPIACI DOKTRÍNEREK?

Kemény Zsigmond *Forradalom után* című művében arról beszél, hogy a centralisták az angolszászoktól átemelt tanokat tankönyvszerű aprólékossággal próbálták adaptálni a magyar viszonyokra, de egyes gyakorlati kérdésekről, például az intézkedések nemzetközi elfogadtatásáról vagy azok törvényi biztosítékairól néhol elfeledkeztek. Érdeemes górcső alá venni a *Politikai Hetilap* dogmatikusnak tűnő gondolkodásmódját is. Az újságban követett XIX. századi klasszikus közgazdaságtani paradigma az 1929-es világválság után komoly korrekcióra szorult, amit a későbbi neoklasszikus iskola sem hagyott figyelmen kívül. A szerzők egyes írásaiban az ország pontos gazdasági állapotára vonatkozó információhiány mutatkozik (ezért támogatják egy országos felméréseket végző központi statisztikai hivatal létrehozását), máskor lassan, hosszú idő alatt végrehajtható reformokat javasoltak. A lap alacsony ára ellenére szerény olvasótábor tudott maga mögött egy politikailag egyébként meglehetősen mozgalmas időszakban, amikor az újságok és előfizetőik száma alapvetően nőtt. A „kudarc” bizonyára a szakpolitikai témák iránti csekély érdeklődés és a sokszor tudományos igényű nyelvi stílus számlájára írható. Adódik tehát a kérdés, hogy Eötvösék valóban idealizálták polgárt, mindenhatónak tekintették a szabadpiacot és nélkülözték a gyakorlati megfontolásokat?

A csoport régi magja az 1860-70-es évek átalakulását Deákhoz és Keményhez hasonlóan nem új iránynak, hanem a reformkori törekvések beteljesítőjének látta. Vagyis eszmerendszerük alapja az 1825-ös országgyűlésen Széchenyi vezetésével meghirdetett polgárosító program volt. Eszmeiségük másik oszlopa a holisztikus szemlélet, vagyis hogy a gazdaságról nem önálló, más területektől független egységként gondolkodtak, hanem átfogó politikai-

⁴¹ Sz. n.: Békésmegye i. m. 7.

társadalmi-kulturális-gazdasági modellt képzeltek el, amiben valamennyi ágazat összes lépése a többivel összhangban történik és a fenti végső célt, a magyar polgárosodást szolgálja. Nem pusztán az általános polgárosodás tételeit közölték, hanem kifejezetten a magyar viszonyok átalakítására törekedtek. Egy olyan országot láttak, ami szerencsésen kikerülte a kora újkori abszolutizmus meggyökeresedését⁴² és megőrizte alkotmányosságát, de közjogi szervezete és társadalmi-gazdasági viszonyai is középkorias állapotban hagyományozódtak a XIX. századra. A felvilágosult abszolutizmus modernizáló törekvései nem teljesedhettek ki, ezért Magyarország, bár jogait megőrizte, számottevő európai lemaradásba került. Nem általános polgári politikára, hanem a speciális magyar viszonyok reformjára volt tehát szükség Eötvösék szerint. Békés megye igényeit összegző riportjuk, valamint a hazai közoktatás és közművelődés szorgalmazása éppúgy a pragmatikus szemléletet jelzi, mint annak hangoztatása, hogy az iparosodás során először a gyakorlatnak kell kirostálnia a hazánkban nem életképes ágazatokat, hogy helyükön az adottságoknak megfelelő vállalkozások teremjenek.

Gyakorlati érzéküket jelzi a szakszervezetiség iránti elkötelezettség. Persze abban a korban még nem léteztek a maihoz hasonlítható érdekvédelmi szervek, a céhes hálózat védőhálója pedig már eltűnt, ugyanakkor a *Hetilap* két ponton is előlegezi a szakszervezeteket. Rögtön az első számban azt várják, hogy „forrja ki magát az ellenzés munkás és gazdája között”⁴³. Antall ezt a sort összekötötte az Apponyi Albert emlékirataiban található visszaemlékezéssel, miszerint Eötvös a munkásság társulását javasolta: „akkor még nem voltak Magyarországon szakszervezetek – de a költőbölcész szemei előtt már megjelent a jövő látománya”⁴⁴. Az évfolyamzáró számból is kiolvasható a szakszervezeti gondolat csírája, amikor az Iparegyesület közlönyévé emelik lapjukat. Eötvös a saját maga irányította egyesületet egyrészt modernizációs szervnek, másrészt érdekvédelmi fórumnak szánta. A szocializmussal azonban gyanakvó: a tömegek művelődését és anyagi jólétét nem a marxi gondolat alapján tartotta megvalósíthatónak, sőt azt szabadsággal összeférhetetlennek és az ipari fejlődést akadályozónak vélte. Ebben (is) teljes egyetértés uralkodott a reformkori elitben, ám Antall rámutat, hogy míg Kossuth Lajos List merkantilista eredetű protekcionista nézeteit vette át,

⁴² Csúpan rövid távon sikerült hazánkban ilyen rendszert bevezetni, így például II. József intézkedései sem honosodtak meg Magyarországon.

⁴³ Sz. n.: A munkabeszüntetés Párisban. Politikai Hetilap, 1865. július 3. 11.

⁴⁴ Apponyi Albert: Emlékirataim. Ötven év. Bp. 1922. 20.; Antall József: A Politikai Hetilap (1865-1866) i. m.

Eötvösök inkább Széchenyi tőkefelhalmozó és kereskedést, pénzforgalmat erősítő (tehát angolszász eredetű) szemléletéhez álltak közel.⁴⁵

„Szemlélete azonban az ellenkezőjére változott a porosz-osztrák háború időszakában, a kiegyezés közeledtekor. Gazdaságpolitikáját is hozzáigazította dualista birodalmi koncepciójához.”⁴⁶ A politikai gyakorlat engedékenységre bírta, amikor a birodalom egysége érdekében végül elfogadta a vámuniót a szabadkereskedelmi elvek teljes körű megvalósulásának rovására. „Lényegesnek tartom, hogy ha tisztán nemzetgazdasági szempontból, a kereskedés teljes szabadsága mellett nyilatkoztunk is eddig, politikai szempontból ezentúl azon legyünk, hogy a birodalom magában egy vámterületet képezzen.”⁴⁷ Nem önmagában a gazdaság fellendítésének elvi megalapozása, hanem annak politika akarattal való összehangolása volt a célja. Holisztikus nézőpontjában az alkotmányosság, az önkormányzatiság, a szabadpiaci kapitalizmus és sok más értékválasztás nem egymástól elválva, külön álltak, hanem ezeknek egységesen kellett a magyar polgárosodást előidézni. Akár kis megszorításokkal a bécsi udvar szabta korlátok közé igyekezett helyezni, azokhoz próbálta igazítani elméletét.

Eötvös szerint utópia az, ami „bár egy bizonyos helyen, egy bizonyos időben gyakorlatilag már bevált, azonban egy mai államban mégsem alkalmazható, mivel a bevezetéséhez szükséges feltételek hiányoznak. [...] Az államférfiú feladata [...] az: hogy a fennálló viszonyok között a legcélszerűbbet alkalmazza”⁴⁸ – ezzel sokkal pragmatikusabbnak bizonyult, mint akár a felvilágosult abszolutizmus, akár a XX. századi polgári radikalizmus gyakorlati korlátokba ütköző képviselői. Eötvösöket kétségtelenül áthatotta a Romantika, a polgárosodás, a liberalizmus és a szabadpiaci kapitalizmus XIX. századi szelleme, de szabadelvűségük lényegét képezte a racionalitás szeretete, ami a tudomány és a politikai gyakorlat összehangolását célozta. Törekvéseik néhol nem elég pontos ismereteken alapultak, egyik-másik mögé pedig képtelenek voltak többségi támogatást szerezni. A magyar gazdaság helyzete ugyanakkor rugalmasságra és kísérletezésre szorította őket, a nyugati minták figyelembevétele mellett

⁴⁵ *Antall József*: Modell és valóság. Eötvös József a kiegyezési politika sodrában. In: *Antall József*: Modell és valóság I. i. m. 30.

⁴⁶ *Antall József*: Eötvös József Politikai Hetilap-ja... i. m. 88-89.

⁴⁷ *Eötvös József*: Naplójegyzetek – gondolatok. 1864-1868. Bp. 1941. 175.

⁴⁸ *Eötvös József*: Ausztria hatalmának és egységének biztosítékai. In: *Eötvös József*: Reform és hazafiság III. Bp. 1978. 7.

természetesen. Eötvösök elméleties hozzáállásuk ellenére a reálpolitika és a pragmatizmus hívei, az angolszász típusú racionalizmus és empirizmus legkövetkezetesebb képviselői voltak Magyarországon.

9. CENTRALIZÁCIÓ ÉS DECENTRALIZÁCIÓ

A reformkori centralisták elnevezésük ellenére nem csupán központosításra törekedtek. Sosem kívántak mindenható erőközpontot létesíteni, sem birodalmi, sem magyar szinten. Schlett István monográfiájában⁴⁹ ezért húzza alá, hogy az eötvösi politika a centralizáció, majd a decentralizáció. Az elavult országos és megyei rendi fórumok helyett modern országgyűlési rendszert és annak felelős kormányt, valamint önkormányzatokat javasoltak. Ebből a kettős gondolatból levezethető a kiegyezésre javasolt közös és önálló politikai rendszer is, ami a pénzügyi-gazdasági feladatokat szétválasztja a birodalmi és a magyar szint között. Ezek nem egymásnak alárendelt vagy egymással hadakozó, hanem egymástól független, autonóm elemek. „Magyarország külön és önálló pénzügyi igazgatást kíván saját határain belül, saját kormányának rendelkezése és törvényhozásának intézkedése alatt, de”⁵⁰ a közös ügyekből rá eső felelősséget vállalja, írta Lónyay Menyhért. A *Hetilap* hasábjain felvázolta a későbbi közösügyi rendszert, amiben a birodalmi szintű hadi és külpolitikai kiadásokat külön pénzügyminiszter és egy-egy osztrák, illetve magyar országgyűlési küldöttség intézi. Közös ügykörbe vonta volna a közvetett adók rendszerét, a közlekedésfejlesztést, valamint a birodalmi kereskedelmi és vámrendszer irányítását.

Lónyay a két birodalomfél együttes érdekének tekintette a Monarchia hatalmi állásának és pénzügyi stabilitásának biztosítását. Mivel a dinasztia háborúi évszázadok óta rendszeres pénzügyi kríziseket okoztak és kimerítették a birodalmi költségvetést, a későbbi miniszter figyelmeztet az államháztartási egyensúly fontosságára. Nehezményezi az adók és vámok magas tarifáját. Ezek csökkentése az adóképesség növelését és a kereskedelem fellendülését szolgálná, a túlzottan magas adók ugyanis letörik a vállalkozókedvet és a meglévő tőkeértéket. A liberális tábor kiegyezéspárti fele a birodalmi állás erősítésével természetesen nem kívánt lemondani a magyar autonómiáról, erős Magyarországot képzel az erős birodalomban. A Schmerling-korszakban ismét feléledő abszolutisztikus próbálkozásokat látva Lónyay meg is jegyzi, hogy Magyarország újabb beolvasztási kísérlete reménytelen feladat. A régi

⁴⁹ Schlett István: Eötvös József. Bp. 1987.

⁵⁰ Lónyay Menyhért: Minden korszakban [...] i. m. 2.

alkotmányosságát őrző és megújító országban valóban a szovjet megszállásig nem sikerült tartósan egyeduralkodó rendszert bevezetni.

10. A KUTATÁS LEHETSÉGES TOVÁBBI IRÁNYAI

A *Politikai Hetilap* jelentőségét színvonalas publicisztikai adják, az újság a hazai liberalizmus törekvéseinek megfogalmazója. Hogy az újság javaslatai nem vagy nem azonnal az Andrássy-kormány idején, hanem az évek során csak fokozatosan és részben valósultak meg, a szerzőket nem hitelteleníti. A korabeli politikai irodalom pezsgő vitái, majd a reformkormányok kísérletezései pozitívan értékelhetők. Gazdaságélénkítő elképzeléseik – természetesen a szükséges korrekciók figyelembevételével – példaként szolgáltak a későbbi generációknak, egyúttal összehasonlítási alapot képeztek velük. Mind a XIX. századi magyar elit, mind a múlt század két hosszú életű politikai rendszere lázasan kereste – legalábbis bizonyos időszakokban – a honi gazdasági modernizáció lehetséges útjait. Vannak visszatérő mintázatok a különböző korok reformtörekvései között? Vonható-e párhuzam a hajdani szabadelvűek, valamint az 1989/90-es rendszerváltás idején ismét erőre kapó liberális irányzat (gazdaság)politikája között? Ezen kérdések megválaszolása további kutatások feladata.

„A történetírás még az utóbbi évtizedekben is inkább csak értékeli a kiegyezést, mint ábrázolja”⁵¹ – írta Galántai József arra utalva, hogy a Kossuth-Deák vita megítélését időnként fontosabbnak vélik a kutatók, mint például a „pártprogramok” vagy elképzelések pontos leírását. Az egyik korabeli program a *Politikai Hetilap* cikkei alapján körvonalazható. Eötvösék átfogó eszmeiségében és kiegyezési javaslatai között fontos helyet foglalnak el a gazdasági témák is – amit 1867 után immár kormányon képviseltek. A lap számára oly kívánatos vámreform, közrakhely és pénzügyintézet alapítás, közlekedésfejlesztés, iparosítás és központi statisztika a dualizmus nagyjából fél évszázada alatt megvalósult. A *Politikai Hetilap* mindössze egyetlen, ám kivételesen színvonalas szeptora annak a bőséges politikai irodalomnak, ami Magyarország modernizációját elméletben megalapozta.

⁵¹ Galántai József: Osztrák—magyar egyezkedés 1865—1867. https://real-j.mtak.hu/13717/1/Szazadok_1967.pdf (letöltés: 2025. jan. 12.)

FORRÁSOK

Politikai Hetilap. 1-2. évfolyam. Pest. 1865-66.

<https://adt.arcanum.com/hu/collection/PolitikaiHetilap/> (letöltés: 2025. jan. 12.)

SZAKIRODALOM

Antall József: Eötvös József Politikai Hetilap-ja és a kiegyezés előkészítése. In: *Antall József*: Modell és valóság I. Bp. 1994. 41-94.

Deák Ágnes: Suttogások és hallgatások. Sajtó és sajtópolitika Magyarországon, 1861-1867. Bp. 2018.

Eckhart Ferenc: A magyar közgazdaság száz éve 1841-1941. Bp. 1941.

Fényes Elek: Magyarországnak, 's a' hozzá kapcsolt tartományoknak mostani állapotja statistikai és geographiai tekintetben. Pest. 1839.

Galántai József: Osztrák—magyar egyezkedés 1865—1867. https://real-j.mtak.hu/13717/1/Szazadok_1967.pdf (letöltés: 2025. jan. 12.)

Magyarország története a 19. században. Szerk. Gergely András. Bp. 2019.

Gratz Gusztáv: A dualizmus kora. Magyarország története 1867-1918. I. Bp. 1934.

Gyáni Gábor – Kövér György: Magyarország társadalomtörténete a reformkortól a második világháborúig. Bp. 1998.

Hanák Péter — Lackó Miklós — Ránki György: Gazdaság, társadalom, társadalmi-politikai gondolkodás Magyarországon a kapitalizmus korában. https://real-j.mtak.hu/5710/1/TortenelmiSzemle_1969/ (utolsó letöltés: 2025. 01. 12.)

Dr. Horváth Ferenc: A magyarországi vasúti pályák építése (1827-1875). In: Magyar vasúttörténet 1. Szerk. Dr. Kovács László. Bp. 1995. 109-205.

A magyar sajtó története II/1. 1848-1867. Szerk. Kosáry Domokos – Németh G. Béla. <https://www.arcanum.com/hu/online-kiadvanyok/SajtoTortenet-a-magyar-sajto-tortenete-1/a-magyar-sajto-tortenete-ii1-18481867-1253/> (letöltés: 2025. jan. 12.)

Kövér György: A felhalmozás íve. Társadalom- és gazdaságtörténeti tanulmányok. Bp. 2002.

Kövér György: A reformkortól az I. világháborúig. In: Magyarország gazdaságtörténete a honfoglalástól a 20. század közepéig. Szerk. Honvári János. Bp. 2000. 243-312.

Majdán János: A közlekedés története Magyarországon (1700-2000). Pécs. 2014.

Forradalom után – Kiegyezés előtt. A magyar polgárosodás az abszolutizmus korában. Szerk. Németh G. Béla. Bp. 1988.

Schlett István: A politikai gondolkodás története Magyarországon 2. Bp. 2018.

Schlett István: Eötvös József. Bp. 1987.

Szekfü Gyula: Három nemzedék és ami utána következik. Bp. 1989.

Tomka Béla: A magyarországi pénzügyintézetek rövid története 1836-1947. Bp. 2000.